

Synchroniciteit als controversieel culminatiepunt bij Jung

Het paranormale heeft Jung levenslang gefascineerd. Hij voelde zich er ook door uitgedaagd. Met de introductie van het begrip ‘synchroniciteit’ heeft hij geprobeerd een begin te maken met het interpreteren van het paranormale; een raadselachtig aspect van de werkelijkheid dat aanleiding is tot veel controversie onder wetenschappers en filosofen. Het synchroniciteitsbegrip is niet los te zien van andere belangrijke vruchten van **Jungs** werk, zoals het collectief onbewuste en het individuatieproces. Dat het synchroniciteitsbegrip allesbehalve een helder en uitgewerkt concept is, is iets wat Jung onmiddellijk zou beamen.

Hieronder zal worden ingegaan op vragen als wat **Jungs** relatie tot het paranormale is, waarom hij het synchroniciteitsbegrip heeft geïntroduceerd en wat hij ermee bedoeld en gewild heeft. In welke zin is het synchroniciteitsbegrip stimulerend in het denken over het paranormale en in welke zin is het duister? Het is allesbehalve de bedoeling om de problematiek in haar geheel te schetsen. Het is slechts de bedoeling om een aspect ervan als probleem te presenteren.

Synchroniciteit: het fenomeen omschreven

Het synchroniciteitsbegrip staat voor de gelijktijdigheid van twee gebeurtenissen, waarvan de een psychisch en de ander fysisch is. Bovendien is de relatie tussen die twee gebeurtenissen zo afwijkend van wat wij kennen, dat dit voor Jung aanleiding is geweest om van een acausale relatie te spreken. De reden dat het belangrijk is om desondanks toch van een relatie te spreken tussen die twee gebeurtenissen is dat deze door ‘betekenis’ verbonden lijken te zijn.

Het geval dat Jung bij herhaling noemt, is dat van de scarabee. Hierbij gaat het om een vrouw die in een te sterke rationele wereldbeschouwing is vastgelopen. Zij heeft een droom over een scarabee die verlichting brengt. In de Egyptische mythologie is de scarabee, een tor die naar het licht vliegt, symbool voor verlichting. De vrouw gaat direct naar Jung om hem de droom te vertellen. Terwijl ze daarmee bezig is, hoort Jung een getik achter zich tegen het raam. Hij opent het venster en er vliegt een tor naar binnen die sterk lijkt op de scarabee uit de droom.

Deze casus is paradigmatisch. Het is enerzijds niet duidelijk, hoe wij ons de relatie tussen de droom (een mentale gebeurtenis) en de binnenvliegende tor (een fysieke gebeurtenis) kunnen voorstellen; anderzijds dringt de hierbij ervaren ‘betekenis’ aan op het veronderstellen van een samenhang. Voor Jung zijn acausaliteit en betekenis dus kenmerken van synchroniciteit.

Aangezien het contact met het paranormale centraal staat in **Jungs** weg die leidt tot het synchroniciteitsbegrip, beginnen wij met **Jungs** persoonlijke ervaringen op dit gebied. Die hebben een belangrijke rol gespeeld bij zijn beslissing, mede aangemoedigd door zijn leermeester prof. dr. Eugen Bleuler, om zijn proefschrift te wijden aan het spiritisme, een

onderwerp waarin hij zich verdiept naar aanleiding van zijn ervaringen met paranormale verschijnselen.

Jung over ‘geesten’ in zijn proefschrift

De zaken die Jung in zijn proefschrift aan de orde stelt, zijn intrigerend en lijken te wijzen op verschijnselen die onder onze ogen gebeuren maar ons desondanks dikwijls ontgaan. Want ook al maken zij indruk, wij blijven er doorgaans niet lang bij stilstaan. Jung deed dat wel en probeert vat te krijgen op een geheimzinnig fenomeen.

Jung heeft in zijn leven vele paranormale ervaringen (psi) gehad. In zijn studietijd maakte hij mee dat het tafelblad van een oude tafel zonder enige aanleiding plotseling met een knal in tweeën spleet. Een ander geval is het broodmes dat in de kast lag en ineens zonder duidelijke aanleiding met een knal in vier stukken gebroken was. Zijn moeder sprak daarover met haar ‘nummer twee-stem’, zoals Jung dat noemde. Dan sprak het onbewuste van zijn moeder met gezag en wijsheid. Jung nam wat zijn moeder in zo’n toestand zei, altijd bijzonder serieus. Nu zei ze “...dat heeft iets te betekenen...”. Jung schrijft in zijn autobiografie dat hij “...tegen zijn zin onder de indruk was...” van deze gebeurtenissen.¹

In 1902 verschijnt **Jungs** proefschrift over de spiritistische seances die hij bezocht had. Het lijkt enerzijds gewaagd om over dit onderwerp een proefschrift te schrijven, maar anderzijds past het in de tijd. Het spiritisme stond in die dagen in de belangstelling van velen die zich niet thuis voelden bij het positivistische wereldbeeld. Ook de kerk had haar aantrekkingskracht verloren. Sommigen meenden in het spiritisme het bewijs voor een leven na de dood gevonden te hebben. Naarmate het spiritisme steeds meer in de belangstelling kwam te staan, werd van academici een oordeel verwacht. Onderzoekers bezochten seances en bogen zich over de gebeurtenissen die zij vastlegden. Jung was één van hen.

In een spiritistische seance doet een medium uitspraken die ‘van gene zijde’ afkomstig zouden zijn. De geschiedenis van het spiritisme kent vele momenten waarin betrouwbare getuigen gebeurtenissen melden die doorgaan voor mededelingen van overledenen, omdat de inhoud van de mededelingen niet aan het medium bekend zou zijn.² Dergelijke mededelingen kunnen nog zo veelzeggend zijn, een bewijs voor voortbestaan kunnen we er niet in zien. De gebeurtenissen kunnen namelijk ook begrepen worden als vormen van paranormale interactie tussen levenden. Naast de ‘geestenhypothese’ en de ‘psi-hypothese’ zijn voor sommige gebeurtenissen op seances ‘fraude’ en ‘psychologie’ ook legitieme verklaringen. Het is niet mogelijk om al dergelijke gebeurtenissen over één kam te scheren. Onderzoek begint uiteraard met het uitsluiten van fraude en gewone **psychologie**. Wanneer we met die beide hypothesen de gebeurtenissen niet kunnen interpreteren, blijft voor velen de ‘psi-hypothese’ over als uiterste mogelijkheid. Daarmee kunnen we inderdaad al het overige verklaren. Maar dat neemt niet weg dat we daarmee de ‘geestenhypothese’ als verklaring kunnen uitsluiten.

In zijn proefschrift *On the Psychology and Pathology of So-called Occult Phenomena* valt het woord ‘zogenaamd’ op. Als dat woord hier synoniem is met ‘zogeheten’, dan is er niets aan de hand. Maar met ‘zogenaamd’ kan ook ‘schijn’ bedoeld worden, in de zin dat Jung twijfelt of ‘occulte fenomenen’ wel zo ‘occult’ zijn als we denken (nl. afkomstig van ‘geesten’). Die laatste gedachte is niet zo vreemd als we kennis nemen van de inhoud van zijn proefschrift. Jung overweegt in zijn studie de ‘geestenhypothese’ en de ‘psi-hypothese’ niet. Alles wat hij tijdens de seances had waargenomen, valt volgens hem binnen het domein van

de gewone **psychologie**. Weliswaar lijkt het erop, dat het medium uitspraken doet over zaken die zij niet kan weten, maar dat is slechts schijnbaar het geval volgens Jung. In zijn proefschrift gaat hij uitgebreid in op het fenomeen cryptomnesie (=onbewuste herinneringen). Hierdoor zouden alle uitspraken van het medium verklaard kunnen worden.³ Wel is hij onder de indruk van de uitspraken. Het medium beschikt naar zijn zeggen over een "...heightened unconscious performance..."⁴ Zij is in staat zich te uiten op een wijze die haar normale intelligentie te boven gaat. Dit fenomeen was in die dagen bekend uit het onderzoek op het gebied van hypnose, waar in dit verband gesproken wordt over een "...metamorfose van de persoonlijkheid..."⁵ Jung sluit zich hierbij aan en besluit zijn proefschrift met de opmerking dat hij met het vaststellen van dit fenomeen op een enorme rijkdom aan parallellen met de gnosis stuit. Het medium blijkt zich te kunnen uiten op een hoog intellectueel niveau. Dat is iets waarover wij ons moeten verbazen, aldus Jung.⁶

Dit alles wordt geschreven in 1902. Jung voert tijdens de seances geen controles uit, omdat die als hinderlijk ervaren worden.⁷ Daarom concentreert hij zich uitsluitend op de mededelingen van het medium.⁸ Jung brengt, zoals gezegd, in zijn proefschrift de **parapsychologie** en geesten van overledenen niet ter sprake en ziet 'geesten' als onbewuste complexen. Ook opmerkenswaardig is dat wij in dit proefschrift de kiemen van zijn latere werk al aantreffen; de mens die lijkt te kunnen putten uit een bron die groter is dan hijzelf, het collectief onbewuste, contact met de gnosis van binnenuit.

Jung over psi na zijn proefschrift

In 1919 geeft Jung een lezing voor de *Society for Psychical Research* (SPR). Dit is een vereniging van wetenschappers die zich tot taak heeft gesteld paranormale verschijnselen wetenschappelijk te onderzoeken. 'Psychical research' is nu een wat gedateerde term voor '**parapsychologie**'. Psychical research is daarnaast echter, meer dan het begrip '**parapsychologie**', verbonden met filosofische antropologie, d.w.z. met vragen wat deze fenomenen kunnen bijdragen aan ons mensbeeld. Dat is ook precies, wat Jung intrigeerde en wat hem zich vermoedelijk thuis deed voelen bij de SPR. De titel van **Jungs** lezing voor de SPR is *The Psychological Foundations of Belief in Spirits*. Geesten zijn voor Jung in die lezing onbewuste autonome complexen.⁹ Hij gaat niet in op de vraag of geesten werkelijk bestaan en zich kenbaar kunnen maken, omdat hij niet is staat is een dergelijke aanname hard te maken.¹⁰ Maar dan staat er, aan het einde van zijn lezing, dat hij moet erkennen dat hij "...herhaaldelijk telepathische effecten heeft waargenomen bij onbewuste complexen...", en dat hij desondanks dit hele gebied als een aanhangsel van de **psychologie** ziet.¹¹ Hier is hij duidelijk een stap verder dan in zijn proefschrift waarin hij de psi-hypothese niet overweegt. Maar desalniettemin behoort dit studiegebied gezien te worden als **psychologie** of als een aanhangsel van de **psychologie**.

Bij een herdruk van deze lezing in 1948 staat er een voetnoot onderaan de tekst. Daarin schrijft Jung dat hij er na vijftig jaar onderzoek, van hemzelf en van anderen, niet meer zo zeker van is als in 1919. Hij betwijfelt of een uitsluitend **psychologische** verklaring wel recht doet aan de fenomenen die hier onderzocht worden.¹² Twee jaar eerder, in 1946, schreef hij een brief aan een Duitse collega over het werk van de Amerikaanse psycholoog James Hyslop die onderzoek gedaan had naar zogeheten 'identiteitsbewijzen'. Dit zijn berichten van 'geesten' die hun identiteit proberen te bewijzen door, via een medium, specifieke details te noemen. Hyslop vond dat de geestenhypothese de gebeurtenissen beter verklaarde dan een **psychologische** interpretatie. Jung schrijft in de genoemde brief dat hij, ook op grond van zijn eigen onderzoek, geneigd is Hyslop gelijk te geven. Hij voegt er dit aan toe "...In each

individual case I must of necessity be sceptical, but in the long run I have to admit that the spirit hypothesis yields better results in practice than any other. ...”¹³

Wat Jung hier schrijft lijkt veel op de woorden van Immanuel Kant in zijn *Träume eines Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphysik*, een boek dat Jung kent.¹⁴ Kant schrijft, als hij eveneens de mogelijkheid van contact met gestorvenen overweegt, deze zin nl. “...Eben dieselbe Unwissenheit macht auch, daß ich mich nicht unterstehe, so gänzlich alle Wahrheit an den mancherlei Geistererzählungen abzuleugnen, doch mit dem gewöhnlichen obgleich wunderlichen Vorbehalt, eine jede einzelne derselben in Zweifel zu ziehen, allen zusammen genommen aber einigen Glauben beizumessen. ...”¹⁵

Omslag bij Jung in zijn standpunt ten aanzien van geesten

De geestenhypothese wordt nu kennelijk als een reële mogelijkheid overwogen. Wat is er gebeurd, kunnen we ons afvragen. Jung had in 1944 een bijna-dood ervaring. In zijn autobiografie schrijft hij “...In een toestand van bewusteloosheid beleefde ik deliria en visioenen, die moeten zijn begonnen toen ik in direct levensgevaar verkeerde...”¹⁶ Zoals bekend wordt een bijna-dood ervaring dikwijls beleefd als een uittreding, waarbij men ervaart dat men buiten het eigen fysieke lichaam is getreden.¹⁷ Die ervaring komt ook spontaan en los van fysiek bedreigende omstandigheden voor en is desondanks voor velen aanleiding te denken, dat zij uiteindelijk in hun stervensuur een dergelijke losmaking van het fysieke lichaam zullen meemaken. Jung zweeft in zijn bijna-dood ervaring in de kosmos en ziet de aarde van grote afstand.

Op de ervaring zelf gaan we nu niet in, maar vermelden wel dat er ook een psi-achtig element in zat. In zijn bijna-dood ervaring voorzag Jung het spoedige overlijden van de arts die hem behandelde, en inderdaad was hij zijn laatste patiënt. Aan het einde van die ervaring zegt Jung dat hij de aarde niet mocht verlaten en moest terugkeren. Daarover was hij zeer teleurgesteld.¹⁸ Die bijzondere ervaringen rondom de dood hadden namelijk een schoonheid en intensiteit die hij nog nooit had meegemaakt, terwijl hij de indruk had dat alles volkomen reëel was, niet ingebeeld maar uiterst objectief.¹⁹ Na deze ervaring is er iets veranderd. Zelf zegt Jung dat pas na deze ervaring zijn belangrijkste werk ontstaan is. Hij aanvaardt en ervaart zijn lot en zijn verantwoordelijkheid op een vernieuwde manier.²⁰

Onderweg naar ‘synchroniciteit’

Na zijn bijna-dood ervaring besteedt Jung meer aandacht aan het paranormale. Hij richt zich op mantische procedures (vormen van ‘waarzeggerij’) zoals die onder andere in de *I Ching* en in de astrologie bestaan. Ook gaat hij dieper in op de alchemie en vernieuwt zijn kennismaking met de **parapsychologie**. In 1951 publiceert hij *On Synchronicity* en in 1952 verschijnt zijn boek *Synchronicity: An Acausal Connecting Principle*. De woorden in de titel van het laatste boek geven al iets aan over de theorie achter het fenomeen dat aan de orde wordt gesteld. Het zou volgens Jung gaan om een acausaal verbindend beginsel.

Alvorens hier verder op in te gaan, moeten we stilstaan bij wat Jung met synchroniciteit bedoelt. Met het begrip ‘synchroniciteit’ (=gelijktijdigheid) probeert Jung een verschijnsel onder woorden te brengen dat zich goed laat verduidelijken met het voorbeeld dat hierboven beschreven is. Het geval met de scarabee kan gezien worden als paradigmatisch, en daarom is het goed deze casus als referentiepunt te gebruiken. Jung schrijft: “...Een jonge patiënte had

op een beslissend moment in haar behandeling een droom waarin ze een gouden scarabee cadeau kreeg. Toen ze me de droom vertelde, zat ik met mijn rug naar het venster. Plotseling hoorde ik achter me een geluid alsof er iets zacht tegen het venster klopte. Ik draaide me om en zag dat er een vliegend insect van buiten tegen het venster aanvloog. Ik opende het venster en ving het dier in de lucht. Het was de meest verwante analogie van de scarabee dat onze luchtstreken kunnen opbrengen ...²¹ Overduidelijk is hier sprake van een betekenisvolle coïncidentie. Dat is niet iets wat men gemakkelijk zal betwisten. De meningsverschillen ontstaan wanneer men van mening is dat hier meer aan de hand is dan 'slechts toeval'. Die mening was Jung toegedaan en in zijn boek benadert hij dit probleem voorzichtig en zonder de pretentie te hebben hierover ondubbelzinnig zekere beschouwingen naar voren te brengen. Het gaat hem er helemaal niet om, zo schrijft hij in het voorwoord "...een volledige beschrijving van een ingewikkelde situatie (te geven), maar alleen om een poging het probleem zo te presenteren dat weliswaar niet alle, maar dan toch veel van de aspecten en verbanden duidelijk worden...".²²

Om ruimte te maken voor synchroniciteit als acausaal beginsel doet Jung een beroep op de quantumfysica. Hij redeneert als volgt. Na de overgang van de Newtoniaanse natuurkunde naar de quantumfysica zijn natuurwetten statistische waarheden. Op het niveau van de kleine deeltjesfysica krijgen we, in het fenomeen van radioactief verval, te maken met principiële onvoorspelbaarheid. En dus zijn er een of meer andere factoren nodig om die principiële onvoorspelbaarheid te begrijpen, en daarom voeren we een nieuw principe in dat een 'acausale werking' kent: synchroniciteit.²³

Paul Kammerer en Arthur Schopenhauer als voorlopers

Nadat Jung in de microkosmos ruimte ontdekt voor acausaliteit, gaat hij in op de vraag waar men, op het niveau van de macro-wereld, de wereld van de menselijke maat, acausale fenomenen ontmoet. Het antwoord is simpel. Dat zijn de verschijnselen waarbij een causale verklaring ondenkbaar lijkt. Het kan een arts overkomen dat hij in een week drie keer te maken krijgt met een zeer zeldzame erfelijke ziekte die de meeste artsen nooit onder ogen krijgen. Zoiets zou Kammerer 'serialiteit' noemen, schrijft Jung. Kammerer meent dat de natuur de 'neiging' tot imitatie vertoont, een neiging om in series identieke fenomenen te groeperen.²⁴ Dat vindt Jung te mager. Hij stelt dat het 'gewone toeval' ook de neiging heeft tot apriodieke groepsvorming. Het balletje op de roulettetafel in het casino kan zomaar twintig keer achter elkaar op rood komen. Daar hoeft je dan niet iets achter te zoeken. Het is de normale gang van zaken. Binnen toevalsreeksen komen nu eenmaal groepen gelijke gebeurtenissen voor. Die groepen van gelijke gebeurtenissen zijn op zichzelf niet genoeg om het bestaan van acausale relaties aan te tonen. Jung vindt Kammerers serialiteit niet overtuigend.

Ook vindt Jung de opvatting van Schopenhauer niet overtuigend. Schopenhauer ziet causaliteit en acausaliteit als beginselen die tegelijkertijd 'werkzaam' zijn. Alle gebeurtenissen zijn ingebet in causale reeksen. De droom over de scarabee is een laatste schakel in een keten van causaal uit elkaar volgende gebeurtenissen. Evenzo geldt dat voor de tor die door Jung eerst gehoord en daarna gevangen wordt. Die tor is ook geboren en getogen, en heeft in achtereenvolgende en causaal op elkaar betrokken gebeurtenissen een levensweg afgelegd die leidt tot het binnenvliegen op het moment dat de patiënte haar droom vertelt. Die twee causale reeksen (door Schopenhauer van pool tot pool gedacht als lijnen over de wereldbol) zijn volgens Schopenhauer door middel van acausale dwarsverbindingen met elkaar verbonden.

Jung maakt bezwaar omdat er in dit beeld een eerste oorzaak is (de punt op de pool van waaruit vele lijnen zich om de wereldbol spannen), die zich uitstort in veelheid. Iets dergelijk echter is nooit vastgesteld.²⁵ Schopenhauer kon het absoluut gedetermineerde causale wereldbeeld niet relativiseren, omdat hij niet kon beschikken over de kennis van de moderne natuurkunde zoals die nu wel bekend is. Maar, schrijft Jung, het goede van Schopenhauer is dat hij wel in de gaten heeft dat er iets aan de hand is dat onze aandacht verdient en dat niet op een goedkope manier wegverklaard moet worden.

De parapsychologie als argument

Uiteindelijk komt Jung ertoe alle casuïstiek als argument ten gunste van het bestaan van een verschijnsel dat synchroniciteit genoemd kan worden, af te wijzen. Men kan zoveel gevallen van synchroniciteit verzamelen als men wil, maar het enige dat men daarmee bereikt is dat men zo'n verzamelaar voor een goedgegelovig mens houdt.²⁶ Wat werkelijk hout snijdt, zijn de experimenten zoals die in het wetenschappelijk onderzoek naar paranormale verschijnselen gedaan worden. Jung wijst daarbij op het werk van J.B. Rhine, omdat die de eerste is die op grote schaal kwantitatief onderzoek gedaan heeft.

Rhine deed ondermeer proeven met Zenerkaarten. Op elk van deze kaarten staat een symbool (cirkel, vierkant, ster, kruis, golflijnen). Van elke kaart met een bepaald symbool zijn er evenveel. De kans dat iemand het symbool van een willekeurig gekozen kaart goed 'raadt', is dus een op vijf. Proefpersonen moeten onder gecontroleerde omstandigheden honderden keren de kaarten raden. Daarbij wijzen zij zo vaak het juiste symbool aan dat de kans dat dit 'toevallig' goed is astronomisch klein is.²⁷ Wanneer dat het geval is, dan is het volgens de spelregels van de wetenschap zelf niet meer geoorloofd om genoeg te nemen met 'toeval' als verklaring. Daarom is in de ogen van Jung het wetenschappelijk parapsychologisch onderzoek zo belangrijk. Het legt werkelijk gewicht in de schaal als het erom gaat feiten op tafel te leggen die verklaring behoeven en die in hetzelfde schema passen als spontane gevallen van synchroniciteit in het dagelijks leven. Deze onderzoeksdata kunnen niet gezien worden als subjectieve ervaringen van goedgegelovige onderzoekers. Hier is sprake van bewust gecreëerde synchroniciteiten in een gecontroleerde omgeving.

Tevens blijkt dat de ruimte 'gerelativeerd' kan worden, aldus Jung, omdat de experimenten ook lukken als de beide proefpersonen die in het experiment optreden (de 'zender' die naar een kaart kijkt en de 'ontvanger' die de kaart 'raadt') ver van elkaar verwijderd zijn. Behalve dat wordt ook de tijd gerelativeerd, omdat de proeven ook lukken als de gissingen slaan op kaarten die in de toekomst omgekeerd worden.²⁸

Jung is enthousiast over dit onderzoek, omdat het zulke sterke argumenten bevat voor verschijnselen, door hem synchroniciteit genoemd, waarvan hij nu het bestaan aannemelijk kon maken. Hij is er zo van onder de indruk dat hij schrijft dat de betrokken onderzoekers (Rhine en zijn staf) '... zelf niet ingezien hebben tot welke verstrekkende conclusies hun bevindingen konden voeren...'.²⁹ Dat is echter wel wat overdreven. Parapsychologen doen hun werk, juist omdat zij gefascineerd zijn door de vergaande implicaties van de uitkomsten van hun onderzoek. In het boek van Rhine waar Jung herhaaldelijk naar verwijst staat '...In het mysterie waar we hier mee te maken hebben, zit de belofte dat wij mogelijk de ontdekking zullen doen dat de menselijke geest een ruimte, tijd, en materie overstijgende reikwijdte heeft...'.³⁰ De onderzoekers op dit gebied hebben dus heel goed in de gaten tot welke verstrekkende conclusies hun bevindingen kunnen voeren. Hoe dan ook, Jung is doordrongen van het grote belang van dit werk en meent dat een verklaring moet beginnen

met kritiek op een absolutistische opvatting van driedimensionale ruimte en lineaire tijd, waarover Jung dit zegt ‘...Ze (ruimte en tijd) zijn dus in wezen van psychische oorsprong, wat dan ook wel de reden geweest zal zijn dat Kant ze als aprioristische categorieën³¹ opvatte. Maar als ruimte en tijd ... schijnbare eigenschappen van bewegende lichamen zijn, dan is hun relativering door een psychische voorwaarde in ieder geval geen wonder meer, maar ligt binnen het gebied van de mogelijkheden.’³²

Na dit uitstapje naar experimenteel onderzoek, kunnen we met meer gezag spreken over de betekenis van de spontane gevallen. Want nu de experimenten van Rhine significante data opleveren, is het gerechtvaardigd om te denken dat het fenomeen dat Rhine onder gecontroleerde omstandigheden weet te produceren, zich ook in het dagelijks leven voordoet. En dan zijn we weer terug bij de spontane ervaringen van betekenisvol toeval, zoals Jung die meldt en waarvan het geval met de scarabee een van de vele voorbeelden is.

Een aanzet tot verklaren

Jung raadt ons aan een ervaring met synchroniciteit op te vatten als een extensie van een droom. In het geval van de scarabee gaat het om een vrouw die een animus (het mannelijke aspect in het onbewuste van de vrouw) heeft die zo sterk in een cartesiaanse filosofie was opgevoed dat die animus ‘...zo bleef vasthouden aan zijn starre opvatting van de werkelijkheid, dat de bemoeienis van drie artsen *zijn* niet van *zijn* voetstuk hadden gekregen...’³³ Daar was behalve de droom ook nog een irrationele gebeurtenis voor nodig. De droom had de vrouw al in een bepaalde richting geduwd, maar het werkelijk en letterlijk binnenkomen van de vliegende tor was het laatste duwtje dat ze nodig had. De scarabee in is de Egyptische mythologie het symbool voor wedergeboorte. De confrontatie met dit symbool in de droom en daarna in de fysieke werkelijkheid, vraagt om een verklaring die het collectief onbewuste insluit. Betekenisvolle coincidenties, aldus Jung, schijnen te berusten op archetypische fundamenteën.³⁴

Als dat het geval is, is het zaak om bij het meemaken van synchroniciteit op zoek te gaan naar archetypische aspecten. Aangezien **parapsychologische** experimenten zo’n belangrijk argument zijn om aannemelijk te maken dat het gerechtvaardigd is om in synchroniciteit meer te zien dan toeval, is het interessant om na te gaan of Jung ook bij die experimenten de ‘werking’ ziet van geactiveerde **archetypen**. Dat is inderdaad het geval. Die experimenten kennen namelijk het zogeheten ‘decline effect’, wat inhoudt dat de proeven in het begin lukken en daarna inzakken. Dat wijst erop dat de emotionele factor een rol speelt. Deze experimenten komen daarnaast in die zin met spontane synchroniciteiten overeen dat er eenzelfde **psychologische** factor werkt. Die factor is de onmogelijkheid. De binnenvliegende tor is een ‘onmogelijkheid’ die als irrationele factor een versterkend effect heeft op de situatie die door de droom al in een bepaalde richting werd gestuurd. In het experiment speelt die ‘onmogelijkheid’ ook een rol. Daar is het de onmogelijkheid van de opdracht. Van de proefpersoon wordt gevraagd om langs buitenzintuiglijke weg ergens van op de hoogte te geraken. Die onmogelijkheid wordt versterkt doordat serieuze onderzoekers er kennelijk van uit gaan dat de proefpersoon dit kan. Het primitieve bijgeloof, schrijft Jung, ligt dicht onder de oppervlakte en daar gaat een sterk suggestieve werking van uit. Dit alles zorgt ervoor dat het collectief onbewuste geactiveerd wordt en meehelpt de gewenste onderzoeksresultaten te produceren.³⁵

Definitie van het begrip synchroniciteit

Op veel plaatsen geeft Jung beschrijvingen en definities van het begrip synchroniciteit. Ondermeer schrijft hij '...Ik gebruik (...) het algemene begrip synchroniciteit in de speciale betekenis van coïncidentie in de tijd van twee of meer niet causaal op elkaar betrokken gebeurtenissen die geestelijk van gelijke of verwante aard zijn...' ³⁶ Een paar regels verder staat '...Zo betekent dus synchroniciteit op de eerste plaats de gelijktijdigheid van een zekere psychische toestand met een of meer uiterlijke gebeurtenissen die zich voordoen als zinvolle parallellen van de bestaande subjectieve toestand...' ³⁷ Weer verder staat '...Het beginsel van synchroniciteit zegt dat de leden van een zinvolle coïncidentie verbonden zijn door gelijktijdigheid en door betekenis...' ³⁸

Die nadruk op gelijktijdigheid breekt Jung op. Er doen zich namelijk ook gebeurtenissen voor die dezelfde gevoelswaarde hebben als het geval met de scarabee, maar die alles behalve gelijktijdig zijn. Aangezien synchroniciteit door Jung gezien wordt als een fundamenteel principe in de natuur, kan hij moeilijk daarnaast nog een fundamenteel principe invoeren voor gebeurtenissen die eigenlijk thuishoren bij 'synchroniciteit', maar die op de keeper beschouwd beter 'diachroniciteit' kunnen heten. Dit omdat de componenten van de zinvolle coïncidentie niet samenvallen in de tijd maar juist uiteen vallen in tijd.

Een anomale anomalie

In zijn artikel *On Synchronicity* dat in 1951 verschijnt, een jaar voor zijn boek over synchroniciteit, beschrijft Jung een casus die gezien kan worden als een afwijkende afwijking, met andere woorden; als een anomale anomalie. Het is de geschiedenis van een studievriend van hem. De vader van die vriend heeft zijn zoon een vakantiereis naar Spanje beloofd als hij slaagt voor zijn examens. De jongen heeft vervolgens een droom waarin hij in Spanje loopt op een plein waar een cathedraal staat. Hij loopt om de cathedraal heen en slaat de straat ernaast in. Daar staat een elegant rijtuig met twee cremekleurige paarden ervoor. Tot zover de droom. De jongen vertelt deze droom aan zijn medestudenten, waaronder Jung. Vervolgens slaagt hij voor zijn examens. Zijn vader houdt zich aan zijn belofte, en dus loopt de jongen op een zeker moment in Spanje rond. Daar ziet hij de cathedraal en plotseling herinnert hij zich zijn droom. Uiteraard is hij dan heel benieuwd of hij in de straat naast de cathedraal zal aantreffen wat hij in zijn droom gezien had. En inderdaad, als hij de hoek omslaat ziet hij het elegante rijtuig met de twee cremekleurige paarden ervoor. ³⁹

In de **parapsychologie** spreekt men in dit soort gevallen van precognitie (voorschouw). Daarvan spreekt men als de geziene toekomst niet door de dromer zelf wordt waargemaakt (hij heeft er niet zelf voor gezorgd dat het rijtuig daar staat), niet berekend kan worden (zoals een zonsverduistering) en bovendien voldoende specifiek is. Bij precognitie dient de toekomst zich in mentale beelden aan in het heden. Hier is echter geen sprake van synchroniciteit tussen de droom en de feitelijke situatie. Gelijktijdigheid is ver te zoeken. Eerst is er de droom, daarna volgen de examens en weer daarna kan pas de reis geboekt worden. De zinvolle coïncidentie is hier geen syn-chroniciteit (samen vallen in de tijd), maar eerder 'dia-chroniciteit' (uiteen vallen in de tijd). Jung komt hier dus in problemen met zijn eerdere omschrijving van het begrip synchroniciteit.

Hij lost dit op door naast eerdere definities nu een andere definitie te introduceren, waar een nieuw element optreedt; een 'tweede psychische toestand'. Hij redeneert aldus. Er is in onze psyche een 'flow' van beelden. Dat is de eerste psychische toestand. Ineens schiet daar een onverwachte inhoud doorheen, de tweede psychische toestand, die niet causaal verbonden is met de flow van de eerste psychische toestand. ⁴⁰ In het geval van de studievriend is dat de

droom over Spanje. Die droom is al aanwezig in het onbewuste. Jung schrijft dat we moeten aannemen ‘...dat er in het onbewuste op een of andere manier een apriorisch weten of liever een “aanwezig zijn” van gebeurtenissen bestaat waaraan elke causale grondslag ontbreekt...’⁴¹ Met andere woorden; het onbewuste heeft kennis van onweetbare feiten. Zo bezien zou men denken dat de droom over de scarabee voortkomt uit een onbewust weten van de gebeurtenis (het binnenvliegen van de tor) de volgende dag. Het raadsel is dan niet de binnenvliegende tor, maar het onbewust weten dat dat gebeuren gaat.

Jung schrijft, ‘...In al deze gevallen, of het nu om buitenzintuiglijke waarneming in de ruimte of in de tijd gaat, bestaat er een gelijktijdigheid van de normale of gewone toestand met een causaal niet herleidbare, andere toestand of beleving waarvan de objectiviteit meestal pas achteraf kan worden geverifieerd. Deze definitie moet men in het bijzonder vasthouden als er sprake is van toekomstige gebeurtenissen. Die zijn namelijk evident niet *synchroon*, maar wel *synchronistisch* voor zover ze als psychische voorstellingen in het heden beleefd worden alsof de objectieve gebeurtenis er al was. *Een onverwachte inhoud die direct of indirect gerelateerd is aan een objectieve uiterlijke gebeurtenis coïncideert met de gewone psychische toestand*: dat verschijnsel noem ik synchroniciteit ...’⁴²

Wij zijn nog lang niet toe aan een definitief oordeel over de problematiek die hier aan de dag treedt. Zeker is dat precognitie de zaak aanmerkelijk meer complex maakt. Tijdsverschil tussen de samenstellende onderdelen die met elkaar een synchroniciteit vormen, verdient daarom meer onderzoek. Een nieuwe casus werpt mogelijk weer een eigen licht op de zaak.

De casus van Bender

Een interessante ‘synchroniciteit’ wordt gemeld door de Duitse parapsycholoog Hans Bender, collega en tijdgenoot van de Nederlandse parapsycholoog Wilhelm Tenhaeff. Bender beschrijft de volgende gebeurtenis die hijzelf meegemaakt heeft, ‘... Op veertienjarige leeftijd bezocht mw. G, samen met haar ouders en jongere broer Mont Saint-Michel in Bretagne (Frankrijk). Ik reed hun auto. Terwijl wij de abdij bezochten, bekeken zij en haar broer de geparkeerde auto’s. Zij klom in een van de auto’s die haar speciale aandacht had getrokken. De bestuurder, zo vertelde ze verontwaardigd, snauwde haar af in een vreemde taal en gooide haar eruit. Acht jaar later ontmoette zij haar toekomstige echtgenoot, een Scandinavisch ingenieur die in München werkte. Toen zij getrouwd waren en samen zijn fotoalbum bekeken, zag ze een foto van Mont Saint-Michel met de auto en zijn bestuurder. Zij was destijds in de auto van haar toekomstige echtgenoot geklommen. Een opmerkelijke kant aan deze zaak kwam een paar jaar later aan het licht. Op dezelfde manier zoals ze eerst uit zijn auto was verwijderd, werd zij jaren later ook uit zijn leven verwijderd...’⁴³

De symboliek in deze casus die uitloopt op een echtscheiding is duidelijk, evenals de klaarlijkkelijke gevoelswaarde ervan. Wij voelen hier een echte synchroniciteit. Maar, van de gebeurtenissen waaruit deze casus is samengesteld kan niet gezegd worden dat zij synchroon, oftewel gelijk-tijdig zijn. Er zit acht jaar tussen de baldadige actie van het pubermeisje enerzijds en het leggen van een verband tussen die gebeurtenis en de man waarmee ze trouwde anderzijds. Daarna duurt het opnieuw enkele jaren voordat het komt tot een echtscheiding. Hier zou men toch eerder spreken van dia-chroniciteit en niet van synchroniciteit. De oplossing die Jung aandraagt voor gevallen waarin tijdverschuiving optreedt doet, toegepast op deze casus van Bender, gekunsteld aan. De ‘tweede psychische toestand’ zou hier de onbewuste ingeving zijn van het pubermeisje om in de auto te klimmen. Maar dat verklaart het wonderlijke gegeven niet dat haar toekomstige echtgenoot daar

überhaupt aanwezig was. Nu kan men dat laatste ook negeren en van gewoon toeval spreken. Het meisje is bij die gelegenheid onder de indruk van de jonge man die haar uit de auto zet, en de jongen die dat doet is onder de indruk van haar; een gewone gebeurtenis die op zichzelf staat en waar we niets achter moeten zoeken. Als zij elkaar later in München opnieuw ontmoeten, speelt die (onbewuste) herinnering een rol bij het opbloeien van een relatie. Deze verklaring doet gekunsteld aan omdat daarin de tweede ontmoeting, de ontmoeting in München die de relatie inluidde, niet geduid wordt. Daarvoor zou men buitenzintuiglijke waarneming (ESP, extra sensory perception) verantwoordelijk kunnen stellen. In dat geval zouden de twee via ESP aanvoelen bij elkaar in de buurt te zijn in München en, zich de eerste ontmoeting (onbewust) herinnerend, hun paranormaal talent hebben gebruikt om weer op elkaars pad te komen. Wie deze casus als synchroniciteit wil duiden, zal dan in deze tweede ontmoeting het bijzondere moeten zien. Het is jammer dat Bender geen details geeft over hoe deze tweede ontmoeting tot stand kwam. Als mogelijkheid staat deze verklaring open, maar overtuigend is zij niet.

Het fascinerende van dit geval is nu juist de casus als geheel waarbij in de eerste ontmoeting symbolisch op de toekomst wordt vooruitgelopen. Zoals gezegd, daarbij lijkt dia-chroniciteit de lading meer te dekken dan syn-chroniciteit.

Een wonderlijke bijkomstigheid in deze casus is een interessant detail dat Bender aan het slot vermeldt. Bender was erbij in Frankrijk. Toen hij deze casus aan het verwerken was in een tekst over dit onderwerp, werd er een brief van mw. G op zijn bureau gelegd. Ze had lange tijd niet geschreven en schreef nu dat ze worstelde met een depressie die veroorzaakt werd door het trieste overlijden van haar zoon.⁴⁴ Dergelijke extensies van synchroniciteit komen vaker voor. Ze zijn niet het onderwerp van deze tekst, maar verdienen wel onze aandacht en verdere studie.

Ondersteuning door wetenschappelijk onderzoek

Jung schrijft dat een verzameling spontane gevallen van synchroniciteit op iemand die van 'slechts toeval' wil blijven spreken geen indruk maakt. Om indruk te maken is de steun van experimenteel wetenschappelijk onderzoek nodig. Precies dat onderzoek levert Rhine. De uitkomsten van zijn werk zijn statistisch significant, en dat houdt in dat toeval als 'verklaring' volgens de spelregels van de wetenschap niet meer geopperd mag worden. Bij deze experimenten wordt ook met tijd gemanipuleerd. Dat gebeurt tegenwoordig nog steeds in de **parapsychologie**. In het hedendaags presentiment-onderzoek bijvoorbeeld wordt aan een proefpersoon gedurende twee seconden een afbeelding getoond op het beeldscherm van een computer. Tegelijkertijd wordt doorlopend zijn huidweerstand geregistreerd. Hij krijgt veertig keer een afbeelding te zien. Zo'n afbeelding is emotioneel neutraal of emotioneel schokkend. Die verschillende emoties blijken duidelijk uit de aan de huid gemeten reacties op zo'n plaat. De volgorde van presenteren van schokkende en neutrale afbeeldingen is lukraak. Parapsychologisch interessant is nu dat er aanwijzingen zijn gevonden dat de proefpersoon, vóórdat er een schokkende plaat komt, al schrikt. Hij kan vooraf niet weten of hij moet schrikken omdat de plaat die hij een fractie van een seconde later te zien krijgt, nog niet geselecteerd is. Hier spreekt men van 'presentiment', een 're-actie vooraf' (een pre-actie eigenlijk), waarin de tijd gerelativeerd wordt.

Ondanks het feit dat bij deze onderzoeksresultaten niet letterlijk van synchroniciteit gesproken kan worden, zou dit in het denken van Jung wel kunnen doorgaan voor synchroniciteit. De verschuiving in tijd bestaat immers slechts uit onderdelen van seconden.

Om een casus zoals Bender die meldt met experimenteel onderzoek te ondersteunen, zal onderzoek verricht moeten worden waarbij er jaren verstrijken tussen het uitvoeren van een taak in een experiment en het waarnemen van de uitkomsten ervan. Dergelijk onderzoek zou het verdienen om in de toekomst eens systematisch uitgevoerd te worden. Jung hamerde erop dat spontane gevallen van synchroniciteit niet zonder ondersteuning van experimenteel wetenschappelijk onderzoek kunnen, zoals dat in de **parapsychologie** wordt uitgevoerd. Het hier voorgestelde onderzoek zou zo moeten worden ingericht dat in het onderzoek zelf een tijdsgat zit van enkele jaren, waardoor de uitkomst niet als synchrone maar als diachrone psi gezien moet worden. Die eis zal onderzoekers de nodige hoofdbrekens kosten.

Noten

1. Jung 1963, p. 98
2. Braude 2003 passim, Inglis 1978, 1984 passim, Tenhaeff 1971 passim
3. Jung 1902, *CW* 1, 138-147. Bij verwijzingen naar **Jungs** *Collected Works* (*CW*), verwijzen de getallen naar de genummerde alinea's en niet naar de pagina's.
4. Jung 1902, *CW* 1, 148
5. Ellenberger 1970, p. 115-116
6. Jung 1902, *CW* 1, 149
7. Dat is een van de redenen waarom veel later, in de jaren zeventig en tachtig, onderzoekers als Owen (1976) en Batchelder (1984) in hun onderzoek naar psychokinese terugkeerden naar de omstandigheden zoals die in het spiritisme rond 1900 gebruikelijk waren.
8. Jung 1963, p. 99
9. Jung 1920, *CW* 8, 585, 597
10. Jung 1920, *CW* 8, 599
11. Jung 1920, *CW* 8, 600
12. Jung 1920, *CW* 8, 600
13. Jung 1973 Letters p.431
14. Jung 1928, *CW* 8, 63
15. Kant 1766 A 78-79
16. Jung 1963 p. 250
17. Moody 1988, Ring 1982
18. Jung 1963 p. 252
19. Jung 1963 p. 254-255
20. Jung 1963 p. 255-256
21. Jung 1952, *CW* 8, 843
22. Jung 1952, *CW* 8, 816
23. Jung 1952, *CW* 8, 818-820
24. Jung 1952, *CW* 8, 823
25. Jung 1952, *CW* 8, 829
26. Jung 1952, *CW* 8, 862
27. Er is kritiek geleverd op het werk van Rhine. Het zou niet voldoen aan de eisen die men tegenwoordig aan dergelijk onderzoek stelt. We moeten echter niet vergeten dat Rhine openstond voor die kritiek, en dat hij zijn proefopstelling sterk heeft verbeterd. Nog belangrijker is dat vergelijkbare experimenten vandaag de dag, die voldoen aan alle eisen die men tegenwoordig aan dergelijk onderzoek stelt, eveneens sterke uitkomsten hebben. (Radin 1997 passim).
28. Jung 1952, 834-836. Wie mocht twifelen aan de correctheid van het onderzoek van Rhine, verwijs ik naar een korte samenvatting van de persentiment-experimenten zoals die vandaag de dag door Radin, Bierman, Spottiswoode en May gedaan worden (Radin 1997, pp

116-125).

29. Jung 1952, CW 8, 833

30. Rhine 1972 (original 1947) p. 12

31. Jung vergist zich hier. Ruimte en tijd zijn bij Kant juist geen aprioristische categorieën, maar aprioristische aanschouwingsvormen. Deze vergissing doet verder geen afbreuk aan **Jungs** betoog.

32. Jung 1952, CW 8, 840

33. Jung 1952, CW 8, 845

34. Jung 1952, CW 8, 846

35. Jung 1952, CW 8, 846-849

36. Jung 1952, CW 8, 849

37. Jung 1952, CW 8, 849

38. Jung 1952, CW 8, 916

39. Jung 1951, CW 8, 973

40. Jung 1952, CW 8, 855

41. Jung 1952, CW 8, 857

42. Jung 1952, CW 8, 855

43. Bender 1976, 66

44. Bender 1976, 66

Literatuur

- Batchelder, K.J. (1984). Contributions to the theory of PK-induction from sitter-group work. *Journal of the American Society for Psychical Research*. 78, 105-22
- Bender, H. (1976). *Meaningful Coincidences in the Light of the Jung-Pauli Theory of Synchronicity and Parapsychology*. In: Shapin, B. and L. Coly. (1976), pp. 66-84
- Braude, Stephen. (2003). *Immortal Remains. The Evidence for Life after Death*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers Inc.
- Ellenberger, H. F. (1970). *The Discovery of the Unconscious*. New York : Basic Books.
- Inglis, B. (1978). *Natural and Supernatural*. London : Hodder and Stoughton.
- Inglis, B. (1984). *Science and Parascience*. London : Hodder and Stoughton .
- Jung, C.G. (1902). *On the Psychology and Pathology of So-called Occult Phenomena*. Collected Works, Vol.1. London : Routledge and Kegan Paul.
- Jung, C.G. (1920). *The Psychological Foundations of Belief in Spirits*. Collected Works, Vol 8. London : Routledge and Kegan Paul.
- Jung, C.G. (1928). *On Psychic Energy*. Collected Works, Vol 8. London : Routledge and Kegan Paul.
- Jung, C.G. (1951). *On Synchronicity*. Collected Works, Vol 8. London : Routledge and Kegan Paul.
- Jung, C.G. (1952) *Synchronicity; an Acausal Connecting Principle*. Collected Works, Vol 8. London : Routledge and Kegan Paul.
- Jung, C.G. (1963). *Herinneringen dromen gedachten*. Rotterdam: Lemniscaat
- Jung, C.G. (1973). *C.G. Jung: Letters*. Vol. I, 1906-1950. London : Routledge and Kegan Paul
- Kant, I. (1766). *Träume eines Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphysik*. Werke in sechs Banden, Band I. Herausgegeben von Wilhelm Weischedel. Darmstadt 1983: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Moody, R.A. (1988). *De tunnel en het licht*. Utrecht : Bruna.
- Owen, A.R.G. and H.M. Sparrow (1976). *Conjuring up Philip*. New York : Harper & Row.
- Radin, D.I. (1997). *The Conscious Universe: The Scientific Truth of Psychic Phenomena*.

San Francisco : HarperEdge

- Rhine , J.B., (1972) (original 1947). *The reach of the mind*. New York : William Sloane Associates

- Ring, K. (1982). *Life at Death. A Scientific Investigation of the Near Death Experience*. New York : Quill.

- Shapin, B. and L. Coly. (1976). *Philosophy and Parapsychology. Proceedings of an International Conference held in Copenhagen Denmark*. New York : Parapsychology Foundation.

- Tenhaeff, W.H.C. (1971). *Het Spiritisme*. Den Haag: Leopold.